

LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA AL PAÍS VALENCIÀ

ESPILLS PER A UNA SOCIETAT DIVERSA I CANVIANT

Collecció Descobrim, 9

Dirigida per Antonio Ariño

Albert Moncusí Ferré

# La immigració estrangera al País Valencià

Espills per a una societat diversa i canviant



institutió  
alfons el magnànim  
centre valencià  
d'estudis i d'investigació  
VALENCIA, 2022

Edició composta amb lletra Brill y Bw Modelica.  
L'interior s'ha imprès en paper Prinset Ivory de 90 g/m<sup>2</sup>  
i les cobertes amb cartolina Image de 350 g/m<sup>2</sup>

© 2022, Albert Moncusí Ferré

© 2022, d'aquesta edició:  
Institució Alfons el Magnànim  
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació  
Corona, 36 — 46003 València  
Tel.: +34 963 883 169  
magnanim@dival.es  
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-322-0  
Dipòsit legal: V-3587-2022

Disseny de la coberta: Eugenio Simó  
Disseny de la col·lecció: Jaume Ortola  
Maquetació: Jesús Yagüe

Impressió:  IMPREMTA  
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

# 1. Taula

<b>1. Introducció</b>	<b>9</b>
1.1. Viatges, projectes, trajectòries i assentaments	10
1.2. La ruta que proposa aquest llibre	16
<b>2. Una població plural i repartida</b>	<b>19</b>
2.1. La immigració estrangera al País Valencià, en quatre fases	19
2.2. Una evolució amb matisos	23
2.3. Un vector de diversitat repartit pel territori valencià	27
2.4. Immigració estrangera, rejueniment i pes d'homes i dones	36
2.5. L'espill sociodemogràfic	44
<b>3. La importància dels papers: política migratòria i ciutadania</b>	<b>47</b>
3.1. Un marc legal orientat al control de fluxos	49
3.2. Plans i programes com a temptativa orientada a la integració	57
3.3. Menors «no acompanyats» i refugi: els drets humans a la palestra	66
3.4. La dimensió transnacional de la política migratòria	72
3.5. L'espill de les polítiques migratòries	75
<b>4. Guanyar-se la vida i tirar avant: els treballs de les persones immigrades</b>	<b>77</b>
4.1. Sobre el volum d'ocupació i l'atur	79
4.2. Sectors, situació i categories professionals	83
4.3. Unes condicions de treball més difícils	89
4.3.1. <i>Temporalitat i estacionalitat</i>	91
4.3.2. <i>Irregularitat, condicions de treball i explotació</i>	92
4.3.3. <i>Una mobilitat laboral limitada</i>	97
4.4. L'espill sociolaboral	98
<b>5. Més enllà de la diferència, desigualtat i condicions de vida</b>	<b>101</b>
5.1. Un component clau de la trajectòria: el nivell d'estudis	101
5.2. Dificultats o facilitats percebudes i nivell de carències	105
5.3. Nuclis concrets de vida: habitatges i llars	109

5.4. La salut com a condició i aspecte condicionat	117
5.5. L'espill socioeconòmic	121
<b>6. Mons compartits: vincles, cultures, relacions i convivència interètnica</b>	<b>125</b>
6.1. Vincles i relacions de paisanatge, amistat, parentiu i associacionisme	126
6.1.1. <i>Amistat, paisanatge i altres relacions entre iguals</i>	127
6.1.2. <i>Vincles i relacions familiars i amoroses</i>	129
6.1.3. <i>Associacions i moviments socials</i>	134
6.1.4. <i>La dimensió transnacional dels vincles i de les relacions</i>	140
6.2. Cultures, camp cultural, esport i mitjans de comunicació propis	143
6.2.1. <i>Reproducció cultural intergeneracional i paper del gènere</i>	144
6.2.2. <i>L'esfera religiosa</i>	148
6.2.3. <i>Camp cultural, esports i mitjans de comunicació propis</i>	150
6.3. La convivència interètnica	152
6.3.1. <i>Percepció i actituds envers les i els immigrants</i>	153
6.3.2. <i>Interaccions als espais públics i al context escolar</i>	157
6.4. L'espill de mons compartits	165
<b>7. Conclusions: diversos espills d'un calidoscopi</b>	<b>173</b>
<b>8. Bibliografia</b>	<b>181</b>
<b>9. Enllaços</b>	<b>193</b>

# 1. Introducció

Les localitats valencianes han estat i són lloc de pas i d'assentament de persones arribades de l'estranger que protagonitzen el que coneixem com migracions internacionals.<sup>1</sup> És a dir, desplaçaments de persones d'un territori estatal en què estan residint habitualment a un altre al qual es dirigeixen per quedar-s'hi cert temps, com a resultat d'un projecte. Poden incloure viatges de retorn o el pas per més llocs. La immigració és essencialment un viatge d'arribada, lligat a l'emigració, que n'és l'eixida. Amb les persones que immigren de l'estranger i amb els seus projectes de futur arriben formes diverses d'entendre el món que conviden a la transformació de l'univers conegut fins aleshores per les persones que les reben. Hi ha qui es queda, altres tornen i tots plegats obren la porta a viatges i relacions. En la història hi ha hagut exemples de migracions internacionals forçades. Altres han estat induïdes per governs que han facilitat la decisió voluntària d'emigrar i moltes han resultat de situacions que han impellit les persones a prendre la decisió de deixar el lloc on residien. En tot cas, el viatge migratori comporta establir-se en territoris ignots, de forma temporal o permanent, sense acabar de desvincular-se del lloc d'on es prové.

La persona immigrant s'incorpora a una societat que és imaginada com una comunitat amb elements definitoris. En el cas de les societats europees, passa sovint que històricament han construït el seu sentit comunitari sobre la base de certa idea de continuïtat generacional que no incorpora les migracions internacionals i la colonització, si no és com a referent d'alteritat. No és estrany, també, que s'imagine la vinculació amb un lloc com a propi per aquesta idea de continuïtat i

1. Per a una definició general sobre què són les migracions, vegeu Giménez (2003).

com a recipient de drets, deures i oportunitats que comparteixen en exclusiva aquells a qui es reconeix com a part de la comunitat.

Ara bé, la conformació de tota societat es desenvolupa en contacte entre grups diversos i l'arribada i la incorporació de persones foranes desvela que els contorns d'aquell món imaginat són borrosos. Potser aquella imatge genealògica o potser la necessitat de fer clars els contorns del món imaginat fan que a qui immigra se li recorde l'origen aliè preguntant-li insistentment d'on ha vingut, per què va marxar i si tornarà allà d'on venia. A més, fàcilment s'esperarà d'ell o d'ella que s'ajunte amb gent considerada immigrant i, si té descendents, pot passar que reba un tracte com a hereu o hereva de la condició aliena atribuïda, com a essència, als seus predecessors.

Amb tot, les migracions aporten dinamisme a la societat valenciana almenys per dos motius. Primer, perquè constitueixen viatges amb trajectòries amb punts d'origen, de destí i de pas que solen acabar comportant un assentament fet de contactes, relacions, negociacions i connexions que poden transcendir les fronteres. I no només això, sinó que —com dèiem abans— solen formar part d'un projecte. Segon, perquè la immigració contribueix al conjunt d'espills del calidoscopi que és una societat. En aquest capítol introductori ens aturarem en aquests dos trets per obrir boca, abans de destinar un epígraf a explicar l'estructura d'aquest llibre.

## **1.1. Viatges, projectes, trajectòries i assentaments**

Les persones que venen de l'estranger fan un viatge que pot resultar costós i difícil per factors com la distància física, el preu del transport o la durada del trajecte, però sobretot per les mesures amb les quals els estats regulen el pas per les seues fronteres i l'entrada al seu territori. Per exemple, l'estret de Gibraltar té una amplada de 14,4 km i Ceuta i Melilla estan connectades amb localitats marroquines, però li pot resultar més complicat a un marroquí emigrar a Espanya des d'aquell país que a un australià fer-ho creuant els 15.869,16 km que separen el seu país d'Espanya. L'exigència de visat és la mesura que qualsevol



estat aplica amb aquest fi, però no de forma universal. A la persona amb nacionalitat australiana que viatge des del seu país no se li demanarà visat. En canvi, a la ciutadana o al ciutadà de Marroc se li exigirà un visat que li permeta residir-hi treballant o estudiant o estar-hi poc temps fent turisme o participant en esdeveniments puntuals. La residència comporta accedir a una sèrie de drets que posseeixen pràcticament de forma automàtica les persones de la comunitat nacional de referència de l'estat i que poden arribar a ser condició per a tenir oportunitats de desenvolupar els seus projectes vitals. És una manifestació d'aquella consideració del territori com a recipient d'exclusivitat de què hem parlat abans. Un principi que en matèria de control fronterer suposa evitar que persones que entren al propi territori com a turistes intenten residir-hi després com a immigrants. Per això, al requisit del visat es poden afegir exigències com mostrar una reserva d'hotel i el bitllet de tornada i demostrar que es tenen mitjans econòmics de subsistència durant l'estada. Per una permanència de turisme a Espanya de menys d'una setmana, es pot exigir a una persona amb nacionalitat marroquina que vinga d'aquell país que acredite que té una reserva d'hotel i que demostre estar en possessió d'uns 850 euros. Una xifra que és més del doble del salari mínim mensual en aquell país. Està clar que a la persona de Marroc li pot resultar especialment car el viatge. En casos de països més llunyans com els d'Amèrica Llatina cal sumar a la xifra l'elevat import dels bitllets. De vegades s'afegeixen a aquests costos els de tramitar visats en agències de viatge o al mercat negre.

Però l'encariment del viatge no és menor si s'intenta emigrar evitant clandestinament els controls. Els mitjans de comunicació es fan ressò repetidament, per exemple, de com es pot arribar a pagar entre 600 i 6.000 euros per travessar l'estret de Gibraltar en una pastera.<sup>2</sup> Són preus similars als que se citen en estudis rigorosos.<sup>3</sup> Emigrar, doncs, pot suposar una important inversió. Segons l'Enquesta Nacional

2. Terme popularitzat a través dels mitjans de comunicació per referir-se a una embarcació senzilla sovint feta de fusta i que sol dur un motor.

3. Vegeu, per exemple, Marco (2016).

d'Immigrants (ENI) realitzada en 2007 pel Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS)<sup>4</sup> el 18 % de les persones enquestades s'havien endeutat per emigrar. Una situació que afectava especialment a les persones que havien vingut de països andins, que eren les que més s'endeutaven (49 %), mentre que només el 13 % de les persones procedents de països africans havien hagut de fer-ho.

Però l'econòmica no és l'única dificultat d'aquesta forma de viatjar per immigrar ni tampoc la més important. Segons dades de l'Organització Internacional de Migracions, 2.000 persones han perdut la vida creuant l'estret des de 2014.<sup>5</sup> Segons un informe de FRONTEX de 2021, aquesta ruta la van transitar per entrar a Espanya l'any anterior més de 18.000 persones, que va ser una xifra rècord. Són guarismes la presència dels quals als mitjans de comunicació contribueix a fer que es vincule de forma espectacular la immigració amb la misèria. De fet, no és estrany que la referència al viatge en aquest tipus d'embarcació siga freqüent en discursos que presenten la immigració com un problema i també en aquells que els són contraris. L'espectacularitat de les dades i de les imatges contribueix també a que es parle d'aquest mitjà de transport com si fos el més freqüent per arribar de països africans a Espanya. Ara bé, l'ENI mostrava que només el 6 % de les persones enquestades immigrades d'Àfrica havien arribat amb pastera o caiuc<sup>6</sup> mentre que el 63 % ho havien fet en vaixell i tren i el 21 % en avió. Segons la mateixa enquesta, el 51,6 % de persones que immigraren a la Comunitat Valenciana arribaren en avió, el 17,7 % en automòbil i el 16,5 % en autocar de línia. La pastera era el mitjà només en un 0,5 % dels casos. A tot això cal afegir que el control fronterer no es limita als confins territorials sinó que es reproduceix en espais públics de nombroses ciutats que poden derivar en l'internament i l'expulsió de les

4. Una aproximació sintètica a aquesta enquesta, per al País Valencià, la podeu trobar a Reher i altres (2010).

5. Vegeu les dades del projecte de migrants desapareguts a <https://missingmigrants.iom.int/es/region/el-mediterraneo>

6. Canoa construïda buidant el tronc d'un arbre.

persones immigrants. Un procés que pot forçar que tornen al punt de partida i que es vegem abocades a repetir el viatge.

Qui afronta els riscos i les dificultats d'emigrar s'involucra en un projecte que pot implicar a altres persones, sovint familiars, que l'acompanyen o que es queden al país d'emigració. Duen a l'equipatge somnis, expectatives i records i viatgen buscant una vida millor que els és difícil d'assolir o potser ni tan sols imaginar allà d'on han eixit. De retruc, la seua iniciativa pot contribuir a la millora de la situació dels qui s'han quedat i la vida millor que somnien pot ser que culmine amb una tornada allà on va començar el viatge per viure-hi en millors condicions. Un retorn que sol estar permanentment present en la memòria i en fotografies o objectes que migren amb qui viatja.

Quan parlem de somnis i d'expectatives és en relació amb un context de partida amb limitació quant a experiències, oportunitats i satisfaccions que es creu que pot oferir i que es pensa que serà possible trobar en un altre lloc. Un context que pot, o no, presentar serioses carències econòmiques, educatives, socials i polítiques. Al capdavall, les persones migrants poden acabar protagonitzant una mobilitat no només física, sinó també social. Ascendent, si el seu estatus millora, o descendent si passa el contrari.

La migració és un projecte més o menys planificat que emprenen persones majors, joves, amb estudis o sense, homes, dones, soles o sols o amb familiars, gent amb pocs o molts recursos econòmics, habitants de ciutats o pobles, persones reconegudes racialment o ètnicament. Els i les que migren poden seguir la trajectòria d'altres que ho han fet abans, de manera que es formen les anomenades cadenes migratòries. La trajectòria pot passar estratègicament per diferents països i localitats. Espanya, sense anar més lluny, és des de fa molt temps, territori de pas per transitar a països com França, Gran Bretanya o Alemanya. També pot suposar circular anant i venint de forma repetida entre diferents països. Perquè la mobilitat és un tret característic de les societats humanes —sobretot avui dia— per més que hi haja persones que creuen que és possible viure en un món que els siga socialment del tot i permanentment reconeixible i que es conserve sense canvis i per més,

també, que els mapes mostren línies que separen clarament uns estats d'uns altres. Els governs estatals són conscients d'aquest fet, com ho posen de manifest les seues decisions estratègiques a l'hora de controlar, impedir o permetre parcialment les migracions en trànsit, per establir-se, per retornar o per anar circulant. Programes planificats per aprofitar la mà d'obra de les persones migrants especialment en determinats sectors, acords de cooperació amb països de trànsit o d'origen per prevenir la mobilitat, programes de retorn o iniciatives d'obertura puntual de fronteres com a forma de pressió a altres estats o instàncies supraestatals mostren que la mobilitat humana forma part de l'agenda dels estats no només per impedir-la.

Les arribades contribueixen a teixir xarxes que obren la porta a que continuen les vingudes. Va passar entre localitats del territori valencià i espanyol, en migracions interiors, sobretot del camp a la ciutat, va ocórrer i ocorre amb les persones que emigren d'Espanya a altres països i passa amb les que immigren de l'estranger. Així, l'enquesta ENI mostrava que un 78 % de les persones enquestades tenien contactes en el moment de la seua arribada a Espanya. Les estratègies d'agrupació familiar són potser la principal font d'aquest encadenament de migracions, si bé no són l'única. Tot i que pot existir una idea de retorn, és freqüent un assentament permanent o, si més no, perllongat. La mateixa enquesta mostrava que la major part (81 %) de residents estrangers pensava quedar-se al País Valencià en els següents cinc anys.

Arreu del territori valencià han anat prenent forma dos grans tipus de migració: la residencial —protagonitzada per persones que arriben buscant residir en un lloc que els resulte agradable pel clima, pels preus i per les condicions de vida— i la laboral —conformada per persones que miren de treballar per compte aliè o emprenen els seus propis negocis. Una tercera la constitueixen migracions per afecte o per amor, que es donen quan es viatja seguint a persones amb qui es mantenen llaços afectius familiars o de parella. Les migracions solen suposar construir experiències comunitàries a prop de gent que també ha immigrat, a través d'associacions i

entitats de suport, però també d'organitzacions i institucions pre-existents. I tot plegat mentre es mantenen lligams amb persones i organitzacions que van quedar-se al país d'on es va partir. Aquests lligams configuren el que es coneix com la dimensió transnacional de les migracions i fan que els i les migrants senten que formen part d'una diàspora. Dit d'una altra manera, els mons de les persones immigrades estan interconnectats entre els llocs d'on van venir i els llocs als quals s'han desplaçat per a viure.

L'assentament d'immigrants comporta una necessària adaptació per part seua, però també de forma general per part de diversos agents que en fan la recepció. L'arribada desencadena una inserció laboral, educativa, associativa, residencial, veïnal i cultural més o menys reeixida. Quan aquesta s'acompanya del reconeixement com a part de la societat, amb igualtat de drets, deures i oportunitats amb els qui no són considerats immigrants, podem parlar d'integració. És a dir, d'una situació en què persones diverses compartim una mateixa societat en interrelació i mutu reconeixement de formar-ne part. Per això cal una acomodació des de l'heterogeneïtat que pot resultar difícil. Els i les immigrants poden experimentar rebuig i fins i tot racisme per part de persones i també d'institucions que han d'afrontar el doble repte de mantenir la cohesió social i dur avant iniciatives que responguen al dinamisme i a la novetat que ofereix una realitat mòbil i canviant. Pot passar també que les persones novingudes i les originàries del mateix país que les reben cerquen refugiar-se entre elles, davant un context que els sembla hostil o, simplement, en la recerca d'emmirallar-se en un reflex de contorns clars.

Al capdavant, la immigració ens ofereix no només el rostre de població que s'incorpora de l'estranger a la societat valenciana sinó que ens convida a veure el del conjunt d'aquesta societat com un calidoscopi fet de diversos espills. El reflex s'hi endevina en relació amb els contextos locals dels nostres pobles i ciutats, però també en un marc global. I és que situacions d'expansió, recessió econòmica i, sobretot, la constitució d'escenaris de desigualtat nord/sud es fan evidents si s'observen

les dades dels desiguals moviments migratoris a escala mundial.<sup>7</sup> Comprendre les migracions és, en bona part, entendre les societats humanes i el seu caràcter canviant.

## 1.2. La ruta que proposa aquest llibre

La ruta que us proposa aquest llibre consisteix en anar repassant els múltiples espills que tot just acabem d'enunciar. El primer capítol constitueix una aproximació al perfil sociodemogràfic de la població immigrada i a la seua evolució, quant a distribució segons nacionalitats d'origen, sexe i edat. El segon capítol se centra en la qüestió de les polítiques migratòries i de la ciutadania o, el que és el mateix, en la regulació de l'entrada al territori estatal i en la gestió de la possibilitat de romandre-hi i de gaudir-hi de certs drets. En el tercer capítol tractarem el treball, i específicament les ocupacions laborals de les persones estrangeres al País Valencià, les condicions en què les duen a terme i els problemes que tenen per aconseguir-ne. Molt vinculades al treball, les condicions de vida i les desigualtats seran l'objecte del quart capítol. En aquest cas, veurem problemes d'habitatge, d'accés al sistema de salut pública i d'estatus que presenten algunes persones immigrants tenint en compte el diferent perfil segons els països d'origen. Una necessària diferenciació, segons el nivell socioeconòmic i educatiu que, comparativament, representen alguns contextos d'origen. Per últim, dedicarem un cinqué capítol a qüestions socials com la participació associativa, les xarxes i les cadenes de suport, les relacions en espais públics i la convivència i també a aspectes culturals. Entre aquests darrers tractarem elements de la identitat cultural de les persones d'origen estranger i de les seues pràctiques religioses. Un conjunt d'elements que abordarem tenint en compte la dimensió transnacional de les migracions.

7. Podeu comprovar el contrast entre emigració i immigració en diferents països amb un passeig per les dades del Migration Policy Institute <http://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/international-migration-statistics>).

Aquest és el full de ruta al qual convida aquest llibre. Abans de començar a caminar, cal tenir presents algunes advertències. Primer, el text ha estat escrit amb dades publicades en diferents períodes. És així perquè està escrit en diferents moments, des de 2016 fins a gener de 2022, i perquè les fonts no sempre publiquen les xifres al mateix temps. En tot cas, les informacions seran útils per a comprendre que les migracions contribueixen a conformar la societat valenciana. Un enfocament que aquest llibre afronta sense pretensió d'arribar a tractar totes les qüestions que serien susceptibles de ser abordades.

En segon lloc, convé recordar que el rètol «immigrant» inclou tant aspectes que diferencien persones entre elles com elements que les fan semblants. La intenció d'aquet treball és parlar no dels i de les «immigrants» sinó de diferents vessants de la immigració com a procés i de la seua influència en la societat valenciana. La diferència és important, perquè una cosa és explicar què passa a les persones quan es veuen involucrades en un procés i explorar els efectes d'aquest i una altra de ben diferent és posar-los una etiqueta —en aquest cas «immigrant»— que pressuposa allò que els ha passat, el que els passa i el que els passarà. Encara sobre l'ús que farem de la categoria «immigrant», tot i que genèricament no se cenyeix a persones que traspassen fronteres internacionals, en aquest llibre sí que farem aquesta menció restrictiva. Així, quan parlem de persones «immigrants» ens referirem a les originàries de l'estranger.

Cal advertir, també, que aquest és un llibre escrit perquè el puguen llegir persones de fora i de dins del context acadèmic. Per això s'inclou una extensa bibliografia, però es referencia sempre en notes a peu de pàgina per mantenir una escriptura directa sense renunciar a convidar a ampliar informació o a apuntar d'on provenen algunes de les coses que s'expliquen i dels arguments que es presenten.

Per últim, escric aquestes línies en un moment en què dues realitats han emergit amb força. D'una banda, la pandèmia de covid-19 està afectant a tot el planeta, no només amb efectes sobre la salut de milions de persones, sinó també dificultant la mobilitat, les relacions, el treball i les pràctiques de consum. Part d'aquest llibre va prendre

forma quan el virus encara no havia entrat en escena. Per això les seues conseqüències hi tenen poc espai. No obstant això, algunes referències a la crisi econòmica del període 2008-2011 es podrien aplicar a aquest període i altres qüestions són estructurals i, per tant, resulten encara vigents. De fet, com en tantes altres coses, la pandèmia ha tingut un efecte aguditzant de dinàmiques que ja hi eren quan va arribar. D'una altra banda, Rússia va envair Ucraïna setmanes després que aquest llibre es finalitzés. Caldrà esperar un poc per a entendre els efectes d'aquesta crisi en la societat valenciana, sobretot en qüestió de refugi. De tota manera, les reflexions que ací s'aporten poden oferir alguns elements d'utilitat.